

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"ד
מספר 1050מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"פי ישאלך בנך"¹ יוסף תבורי

אחד הקטעים החביבים בהגדת הפסח הוא הברייתא על ארבעת הבנים: החכם, הרשע, התם ומי שאינו יודע לשאול. שלושה מן הבנים מצויים בפרשתנו אבל לא בסדר שבו הם מופיעים בהגדה. הראשון בפרשתנו מופיע בציווי הראשון על פסח דורות ומוגדר רשע: "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֵבֶדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זָבַח פֶּסַח"². הבן השני המופיע בפרשתנו מוגדר "מי שאינו יודע לשאול": "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם"³. עניינו מופיע בהוראה לחוג את חג המצות בארץ ישראל. הבן השלישי מופיע במצוות פדיון בכורים ומוגדר "תם": "וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בִּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֹאת וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרָיִם"⁴. הרביעי, החכם, שהוא הראשון בהגדה, מופיע בספר דברים בזיקה כללית לשמירת המצוות כולן: "כִּי יִשְׁאַלְךָ בִּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אָתְּכֶם: וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרַעַה בְּמִצְרָיִם"⁵.

זיהוי אופיים של הבנים בפסוקים מבוסס על עיון מדוקדק בכתובים. השאלה "מה העדות" מלמדת שהשואל מבקש ללמוד, והיא שאלת החכם, ומי שאינו "שואל" אלא "אומר" מוגדר רשע, משום שמי ש"אומר" ואינו "שואל" הוא בוטה ומתגרה ואינו רוצה להשתלב וללמוד (גם בלי הדרשה שהוא הוציא את עצמו מן הכלל על ידי שאמר "לכם"). השואל שאלה פשוטה – "מה זאת", הוא תם, והבן הרביעי אינו שואל כלל, אלא אנו מצווים להגיד לו.

אבל ההנחה שחלוקת הבנים צומחת ממדרש המקרא מעמידה לפנינו כמה קושיות. בעיקר יש לשים לב שבפרשתנו יש בן נוסף, חמישי, שגם לו יש לספר את סיפור השעבוד במצרים והגאולה: "וּלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרָיִם וְאֵת אֲתֹתַי אֲשֶׁר שְׂמַתִּי בָם"⁶. אמנם אין כאן ציווי לספר את אשר קרה במצרים, אולם יש כאן שני אלמנטים שלא התבטאו בפסוקים

* פרופ' יוסף תבורי, פרופסור אמריטוס, המחלקה לתלמוד.

¹ שמ' יג:ד. לדיון רחב בברייתא, תולדותיה ותולדות מחקרה, ראו י' תבורי, "הברייתא של ארבעת הבנים", **ליעקב מנחה היא שלוחה**: קובץ מאמרים מוגש לפרופסור יעקב זוסמן בהגיעו לגבורות (=תרכ"ץ, פא [תשע"ג], עמ' 165–189.

² שם יב:כו-כז.

³ שם יג:ח.

⁴ שם יג:יד-טו.

⁵ דב' ו:כ-כא.

⁶ שמ' י:ב.

האחרים. הראשון שבהם הוא שהמקרא מופיע לפני מכת הארבה ומלמד שיספרו על המכות שהביא הקב"ה על המצרים ושאין מפורשות בפסוקים האחרים, המתמקדים במכת בכורות ובגאולה. האלמנט השני שיש בפסוק זה הוא שיש לספר לא רק לבנים אלא גם לנכדים. חוקרים רבים ניסו להסביר מדוע קבעו חכמים שהתורה דיברה כנגד ארבעה בנים אלה דווקא. דומה שמתאים מכולם להרכב הברייתא הוא ההסבר שהציע גב"ע צרפתי. הברייתא היא דוגמה לנוהג ספרותי של חז"ל ליצור רביעיות על ידי צירוף שתי תכונות והפכיהן. במקרה שלנו התכונות החיוביות הן צדיק וחכם, וניגודיהן הם "לא צדיק" ו"לא חכם". הצירופים האפשריים הם ארבעה, ונציג אותם בטבלה שלהלן:

	<i>לא צדיק</i>	<i>צדיק</i>	
<i>חכם</i>	רשע	חכם	
<i>לא חכם</i>	שאינו יודע לשאול	תם	

החכם שבהגדה כולל את שתי התכונות החיוביות: הוא חכם וגם צדיק. "שאינו יודע לשאול" הוא נייר חלק, עדיין אין בו תכונה חיובית, ויש לחנך אותו. ביניהם עומדים התם והרשע, כל אחד בעל תכונה חיוביות אחת: הראשון צדיק תמים אבל לא מלומד, והשני מלומד אך לא צדיק. תפישה זו גם מסבירה שתי עובדות לגבי מסורת הנוסח של הברייתא. בנוסח הירושלמי נקרא ה"תם" "טיפש". שני הכינויים – "תם" ו"טיפש", מכוונים לשני ההיבטים של איש אחד. מצד אחד הוא תמים, ומצד אחר אין בו חכמה. עובדה שנייה המתבארת על פי תפיסה זו היא שבמקורות מסוימים התם קודם לרשע. שניהם שווים כי לשניהם תכונה אחת בלבד, ולכן אין לאחד קדימה על האחר. ואולם ניתוח זה אינו מסביר מדוע הדרשן לא השיב לבנים בתשובות הניתנות להם בתורה. התורה מצווה לומר לבן הרשע "ואמרתם זבח פסח", וההגדה המירה את התשובה המקראית בדברים שיש לומר לבן שאינו יודע לשאול: "בעבור זה עשה ה' לי". גם התשובה לבן החכם חסרה בהגדה. במקום התשובה המקראית "עבדים היינו לפרעה" ניתנה לו תשובה מן התורה שבעל פה: יש ללמדו הלכות פסח. נוכל לשאול ארבע קושיות על ארבעת הבנים:

מדוע הבן החכם לא קיבל את תשובתו המקראית "עבדים היינו"?

מדוע הבן החכם קיבל כתשובה לשאלתו לימוד בהלכות פסח?

מדוע הבן הרשע לא קיבל את תשובתו המקראית "ואמרתם זבח פסח"?

מדוע הבן הרשע והבן שאינו יודע לשאול קיבלו את אותה תשובה?

לכאורה, יש הסבר פשוט לשאלתנו השנייה: העיון במקרא מראה שהתשובה המקראית לבן החכם אינה מעניין שאלתו. הוא שאל "מה העדות", ובמקום להסביר לו "מה", הסבירו לו "מדוע": "עבדים היינו". לכן, חז"ל נתנו לו תשובה ל"מה העדות" – הלכות פסח. אך תשובה זו איננה מסבירה את קושיותינו האחרות.

דומה שההסבר הטוב ביותר לפתרון כל הקושיות הוא לומר שהברייתא של ארבעת הבנים נוצרה בהגדה הבבלית. בהגדה הארץ-ישראלית הקדומה ברייתא זו איננה מופיעה, ובמקומה מובא המשפט המופיע במשנה: לפי דעתו של בן אביו מלמדו. ההגדה הבבלית לא הסתפקה באמירה הכללית אלא פירטה את סוגי הבנים. היא לא יכלה לתת לבן החכם ולבן הרשע את תשובותיהם המקראיות, כי פסוקים אלה היו תפוסים לעניין אחר. התשובה המקראית לבן החכם – "עבדים היינו", כבר נזכרה בהגדה כהזכרה כללית אחרי שאלות "מה נשתנה". מעתה היו צריכים לחפש תשובה אחרת לבן החכם, ועיון במהות השאלה המקראית פתח פתח לתשובה אחרת. בזה נפתרו שתי הקושיות הראשונות שלנו.

אף שתי הקושיות האחרונות נפתרות יחד. התשובה המקראית לבן הרשע – "ואמרתם זבח פסח", הייתה תפוסה בהמשך ההגדה כחלק מהוראתו של רבן גמליאל "פסח... שנאמר 'ואמרתם זבח פסח'". אבל האמירה המקראית לבן שאינו שואל, "בעבור זה", הייתה פנויה במסגרת הברייתא. עיון בנוסחאות הברייתא מלמד שלבן שאינו יודע לשאול לא ניתנה תשובה מפורטת, אלא הברייתא הסתפקה בציווי "אִתְּ פֶתַח לוֹ שְׁנֵאמַר 'וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ'". המשמעות של "פתח לו" היא "דובב אותו". אין להרצות לפניו אלא יש לחנך אותו על ידי שיתופו בדיון. הוראה זו נלמדת מן הציווי "והגדת לבנך" שנתפרש על דרך השורש הארמי "נגד" שפירושו "משך". אם כן, "פתח לו" הוא "משוך את לבו ופתח את פיו כדי שייכנס לשיח". ולאור זה הפסוק המקראי המופיע בהמשך,

“בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים”, נמצא פנוי ואפשר להשתמש בו לבן הרשע. תשובה זו נמצאה הולמת במיוחד על ידי הדרשה “לי ולא לו”.

לסיכום – התורה היא בסיס דתנו ותרבותנו, אבל חז“ל לימדו אותנו שכדי להנחיל את התורה לדורות הבאים יש להקשיב לשאלותיהם ולהתבונן בנפשותיהם.